СПРАВЕДЛИВІСТЬ

I

Коли дідусь був живий, ми щосуботи їздили до нього на ферму. З дому вибиралися відразу після обіду: я з Роскесом на передку брички, а дідусь, Кедді й Джейсон ззаду. Дідусь із Роскесом здебільшого розмовляли, коні ж тим часом шпарко бігли, бо то був найкращий запряг в усій окрузі. Вони шпарко бігли і по рівному, і деколи й на гору. А оскільки це відбувалося в пагористому північному Міссісіпі, то на декотрих крутіших узвозах до нас із Роскесом доносився дим від дідусевої сигарети.

До ферми було чотири милі. В гаю стояв довгий низький будинок, нефарбований, але в доброму стані, завдяки зусиллям Сема Фазерса, вмілого теслі з негритянського висілка. За будинком були стайні й коптильні, а ще далі — негритянські хатини, теж у доброму стані й теж завдяки Семові Фазерсу. До цього, власне, й зводилася вся його робота; і ще люди казали, що йому майже сто років. Він жив серед негрів, і білі вважали його за негра. Однак він був не негр — самі негри називали його покручем. Ось про це я й хочу розповісти.

Коли ми приїздили туди, Кедді та Джейсон ішли до струмка ловити рибу, і містер Стокс, управитель, посилав з ними хлопця-негра (бо Кедді була дівчинка, а Джейсон ще надто малий); але я з ними не ходив. Я йшов під повітку до Сема Фазерса, де він звичайно майстрував ярма чи колеса для фургонів, і щоразу приносив йому трохи тютюну. Тоді він відкладав роботу, натоптував люльку — він сам ліпив ті люльки з річкового глею, а цибухи робив з очеретини — і розповідав мені про давнину. Мова йогобула як у негра — тобто не самі слова, а спосіб їх вимовляти,— та й волосся теж. Але шкіра у нього була світліша, ніж у найбільш світлошкірого негра, а ніс, рот та підборіддя й зовсім не скидалися на негритянські. Та й постава його нічим не нагадувала

підстаркуватого негра. Він був прямий, невисокий, присадкуватий, обличчя мав завжди стримане, наче весь час був думками хтозна-де — і тоді, коли працював, і коли з ним розмовляли, навіть білі, і коли сам розмовляв зі мною. І завжди воно в нього мало той самий вираз,— здавалося, нібито він один сидить десь на даху абощо і забиває цвяхи. Іноді він кидав роботу недокінченою на лаві, сідав і подовгу палив собі люльку. І не схоплювався знову до роботи, навіть якщо проходив містер Стокс чи й сам дідусь.

Отож я віддавав йому тютюн, він відкладав роботу, сідав, запалював люльку й заводив зі мною розмову.

— Оці негри,—сказав він якось,—вони називають мене дядько Покруч. А білі називають мене Сем Фазерс, тобто Сем Батьків.

— То це не справжнє твоє ім'я? — запитав я.

— Ні. Не те, що я мав у давнину. Я пам'ятаю. Пам'ятаю, що білого чоловіка я вперше побачив, коли був уже отакий, як ти зараз. То був торговець віскі, він щоліта приїздив до нас у селище. А ім'я мені дав сам Чоловік. Тільки він не назвав мене Сем Фазерс.

— Який це такий Чоловік? — здивувався я.

— Той, що володів селищем, неграми, а заразом і моєю матір'ю. Що володів усією навколишньою землею, яку одну я тільки й знав, поки не виріс. Він був ватаг племені чокто. Мою матір він продав твоєму прадідові. І сказав, що я можу й не йти з нею, коли не хочу, бо я тоді був уже майже дорослий. Ото він і дав мені ім'я, що по-індіанському означає Син Двох Батьків.

— Сип Двох Батьків? — здивувався я.— Хіба ж це ім'я? Так зроду нікого не називали!

— А мене колись називали. Ось послухай.

II

— Коли я підріс до такого віку, щоб розуміти розмови старших, то з уст Германа Коша мені довелося почути ось що. Він розповідав, що, повернувшись із Нью-Орлеана, Дум привіз із собою одну жінку. Він привіз усього шістьох чорних, хоч, казав Герман Кіш, вони й так мали в селищі чорних більше, ніж було для них роботи. Інколи для розваги вони цькували чорних собаками, як ото цькують лисиць, котів чи єнотів. А тоді Дум привіз із Нью-Орлеана ще шістьох чорних. Він казав, ніби виграв їх на пароплаві, тож хоч-не-хоч мусив забрати. Він зійшов з пароплава із тими шістьма чорними, а ще при ньому була велика скринька з чимось живим та золота коробочка якоїсь нью-орлеанської солі, така завбільшки, як золотий годинник. Герман Кіш розповідав, що Дум витяг з тієї скриньки з чимось живим щеня, скачав кульку хліба із дрібкою солі з золотої коробочки, дав кульку щеняті, і воно здохло.

Отакий був чоловік той Дум, казав Герман Кіш. Він розповідав, що коли того вечора Дум зійшов з пароплава, плащ його весь був розшитий золотом, і в нього було три золотих годинники, але, казав Герман Кіш, навіть через сім років Думові очі не змінилися. Він казав, що очі його лишилися такі самі, як і перед від'їздом, коли його ще не звали Думом, коли він, Герман Кіш і мій батько спали на одному сіннику й цілі ночі балакали, як то ведеться у хлопців.

Думове ім'я тоді було Ікемотубе, і по роду йому не належало стати Чоловіком, тобто ватагом племені, бо Чоловіком був брат Думової матері, а Чоловік мав власного сина, та ще й брата. Але навітьоді, казав Герман Кіш, коли Дум був не більший за іебе, Чоловік, бувало, подивиться так на нього та й мовить: "О сестрин сину, око твоє лихе, як око лихого коня".

Отож Чоловік не жалкував, казав Герман Кіш, коли Дум підріс і заявив, що їде до Нью-Орлеана. Чоловік на той час уже постарів. Раніше він залюбки і в ігри грав, і кидав підкови, але тепер любив уже тільки підкови кидати. Отож Чоловік не жалкував, коли Дум забрався, хоч він і не забував про нього. Герман Кіш казав, що коли щоліта приїздив торго* вець віскі, Чоловік розпитував у нього про Дума.

— Він тепер називає себе Девід Колікот,—казав Чоловік.— Але його ім'я Ікемотубе. Чи не доводилося тобі чути, що Девід Колікот утопився у Великій Річці або що його вбили білі люди у бійці в Нью-Орлеані?

Проте, казав Герман Кіш, ніхто нічого не чув про Дума, і так збігло сім років. Аж ось одного дня Герман Кіш і мій батько одержали від Дума списану паличку на знак того, щоб зустріти його на Великій Річці, бо на той час пароплав уже не піднімався на* шою річкою. Тобто пароплав ще був у нас на річці, але вже не міг рушити нікуди. Герман Кіш розповідав, що одного дня, коли стояла висока вода, років за три після Думового від'їзду, пароплав прийшов, заповз на мілину та там і сконав.

Саме через це Дум і дістав своє друге ім'я,—оте, що було перед Думом. Герман Кіш розповідав, як раніше той пароплав чотири рази на рік піднімався нашою річкою і як плем'я сходилося до води, ставало там табором і чекало, щоб побачити, як пропливатиме пароплав, і що той білий, котрий наказував пароплаву куди плисти, звався Девід Колікот. Отож, розповівши Кошеві та моєму батькові, що він збирається до Нью-Орлеана, Дум додав:

— І ще одн4 вам скажу. Віднині мене звати не Ікемотубе, а Девід Колікот. І колись я теж матиму пароплав.

Отакий був чоловік той Дум, казав Герман Кіш.

А через сім років він прислав їм списану паличку, і Герман Кіш та мій батько взяли воза й поїхали на Велику Річку зустрічати Дума, і Дум зійшов з пароплава з шістьма чорними.

— Я виграв їх на пароплаві,—сказав Дум.—Ви з Раковим Бродом,— ім'я мого батька було Рачачий Брід, але звичайно на нього казали Раків Брід,— можете поділити їх між собою.

— Мені вони не потрібні,—відповів мій батько.

— Тоді хай Герман візьме їх усіх,—сказав Дум.

— Мені вони теж не потрібні,— відмовився і Герман Кіш.

— То гаразд,— сказав Дум.

Тоді Герман Кіш запитав Дума, чи його й досі звати Девід Колікот. Але Дум наче й не почув, а мовою білих людей звелів щось одному з чорних і той запалив сосновий цурпалок. Тоді, казав Герман Кіш, вони побачили, як Дум дістав зі скриньки щеня, скачав кульку з хліба та нью-орлеанської солі, що була у нього в коробочці, аж це раптом озвався мій батько:

— Ти, здається, хотів, щоб ми з Германом поділили між собою цих чорних.

Тоді, казав Герман Кіш, він помітив, що серед тих чорних є одна жінка.

— Вони ж вам з Германом не потрібні,—сказав Дум.

— Я зразу не подумав. Я візьму свою половину, але щоб із жінкою. А Герман хай забира решту трьох.

— Мені вони не потрібні,— відмовився Кіш.

— То можеш узяти чотирьох,—сказав батько.— Я візьму жінку і одного чорного.

— Мені вони не потрібні,— знов відмовився Кіш.

— То я візьму саму жінку,— сказав батько,— а ти можеш узяти решту п'ятьох.

— Мені вони не потрібні,— знов відмовився Кіш.

— Не потрібні вони й тобі,— сказав тоді Дум батькові.— Ти ж сам відмовився.

І тоді, розповідав Герман Кіш, те щеня впало мертве.

— То як же все-таки тепер тебе звати? — звернувся він до Дума.

— Тепер мене звати Дум,— відповів той.— Це ім'я мені дав один французький начальник у Нью-Орле-ані. По-французькому воно вимовляється Дуом, а по-нашому — Дум.

— А що воно означає? — поцікавився Кіш. Дум подивився на нього хвилинку.

— Воно означає Чоловік,— відповів він.

Герман Кіш розповідав, що вони тоді подумали собі про це. Вони всі стояли в темряві, решта щенят, котрих Дум не займав, вовтузились і скавуліли в скриньці, а світло від соснового цурпалка вихоплювало з темряви очі шістьох чорних, роззолочений плащ Дума та здохле щеня.

— Ти не можеш бути Чоловіком,— сказав Кіш.—Ти тільки син його сестри. А в Чоловіка ще є брат і син.

— Авжеж,—відповів Д^ум.— Але якби я став Чоловіком, то дав би Раковому Бродові оцих чорних. І Гер-манові щось би дав. На кожного чорного, що мав би Раків Брід, я б дав Германові коня, якби був Чоловіком.

— Раків Брід хоче тільки цю жінку,— озвався Кіш.

— Все одно я дав би Германові шістьох коней,— сказав Дум.— Чи, може, той, хто тепер Чоловіком, уже дав Германові коня?

— Ні,— відповів Герман Кіш,— Дух мій і досі ходить пішки.

Три дні добувалися вони до селища. На ніч ставали табором. Герман Кіш казав, що дорогою вони не розмовляли.

Нарешті вони прибули. Той, хто був Чоловіком у селищі, не дуже зрадів, коли побачив Дума, дарма що Дум привіз цукерок його синові. Для кожного з рідні у Дума був якийсь подарунок, навіть для Чоловікового брата. Чоловіків брат жив самотою в хижці над річкою, звався він Не Завжди Сплюх. Іноді люди племені приносили йому харчів, але здебільшого ніхто його не бачив. Герман Кіш розповідав, як він і мій батько пішли з Думом провідати його. То було ввечері, і Дум звелів Кошеві зачинити двері. Тоді Дум узяв від батька одне щеня, посадив на підлозі й скачав кульку з хліба та нью-орлеанської солі, щоб Не Завжди Сплюх побачив, як вона діє. Герман Кіш розповідав, що коли вони виходили, Не Завжди Сплюх запалив паличку і з головою загорнувся в укривало.

То було першого ж вечора, коли повернувся Дум. Другого дня, розповідав Герман Кіш, Чоловік почав якось дивно поводитись, коли надійшла пора їсти, і помер ще до того, як прибув знахар і запалив свої

палички. Коли Носій Верби пішов по Чоловікового сина, щоб він став Чоловіком, виявилося, що й той повівся якось дивно і теж номер.

— Тепер Не Завжди Сплюх повинен бути Чоловіком,— сказав батько.

Тоді Носій Верби пішов по Не Завжди Сплюха, щоб він став Чоловіком. Але невдовзі Носій і повернувся.

— Не Завжди Снлюх не хоче бути Чоловіком,— пояснив Носій Верби. —Він сидить у себе в хижці і з головою загорнувся в укривало.

— Тоді Ікемотубе повинен бути Чоловіком,—сказав батько.

Отак Дум і став Чоловіком. Але, розповідав Герман Кіш, батьковому духові не полеппало. Кіш, однак, порадив батькові поки що не докучати Думові.

— Я ж і досі ходжу пішки,—зауважив він.

— Та хіба твій клопіт рівня моєму! — заперечив батько.

Батько таки пішов до Дума, ще коли Чоловік і син його тільки мали зійти в землю і поминки та кінні перегони ще не скінчилися.

— Яку це тобі жінку? — перепитав Дум.

— Ти ж обіцяв, коли станеш Чоловіком,—пояснив батько.

Дум тоді подивився на батька, але батько, казав Герман Кіш, не дивився на Дума.

— Здається, ти не довіряєш мені,— промовив Дум. Батько, казав Герман Кіш, не дивився на Дума.— Здається, ти ще й досі гадаєш, ніби те щеня було хворе,— додав Дум.— Подумай над цим.

Герман Кіш казав, що батько почав думати.

— То як ти тепер думаєш? — спитав Дум.

Але батько, казав Герман Кіш, усе не дивився на Дума.

— Я думаю, щеня було здорове,— відповів батько.

III

Нарешті поминки та кінні перегони скінчилися, Чоловік із сином зійшли в землю, і тоді Дум сказав:

— Завтра підемо по той пароплав.

Герман Кіш розповідав, що, ставши Чоловіком, Дум раз у раз заводив мову про пароплав та про те, що будинок ватага не досить просторий. І ось одного вечора Дум сказав:

— Завтра підемо по той пароплав, що сконав на річці.

А стояв той пароплав за дванадцять миль і навіть плавати но воді вже не міг. Отож другого ранку в селищі не лишилося жодної живої душі, крім Дума та чорних. Герман Кіш розповідав, що Думові цілий день довелося розшукувати своїх одноплемінців. Дум пустив собак і познаходив декого аж у видовбаних колодах понад струмком. Тієї ночі він примусив усіх чоловіків спати в будинку. В тому ж таки будинку він тримав і собак.

Герман Кіш розповідав, що він чув, як поночі Дум розмовляв з моїм батьком.

— Здається, ти не довіряєш мені,—сказав Дум.

— Я довіряю тобі, — відповів батько.

— Оце ж я тобі й радив би,—сказав Дум.

— Я хотів би, щоб ти порадив це моєму духові,— відповів батько.

Уранці всі подалися до пароплава — жінки й чорні пішки, чоловіки у фургонах, а Дум за ними з собаками.

Пароплав лежав на мілині, перехилений набік. Коли до нього підійшли ближче, то побачили на борту трьох білих.

— Тепер можемо й вертатися додому,— сказав батько.

Але Дум завів з білими розмову.

— Це ваш пароплав? — запитав він.

— Та вже ж не твій,— відповіли ті.

Однак, хоч білі й мали рушниці, казав Герман Кіш, не ехоже було, щоб вони могли бути власниками пароплава.

— Повбиваймо їх,— звернувся він до Дума.

Але Дум, казав він, усе розмовляв з білими на пароплаві.

— Що ви за нього хочете? — запитав Дум.

— А що ти за нього даси? — і собі запитали білі.

— Він мертвий,— сказав Дум.— І мало чого вартий. —* Даси десятьох чорних? — запитали білі.

— Гаразд,— погодився Дум і звелів: — Ті чорні, що приїхали зі мною з Великої Річки, виступіть наперед! — Вони виступили наперед, п'ятеро чоловіків і одна жінка.—Ще четверо чорних нехай виступлять наперед.— Виступило ще четверо.— Віднині будете їсти хліб ось цих білих людей,— сказав Дум.— Може, він вам припаде до смаку.

Білі відійшли собі з тими десятьма чорними.

— А тепер,—сказав Дум,—підіймімо цей пароплав, щоб він рушив.

Герман Кіш розповідав, що він і батько не ввійшли в річку разом з іншими, бо батько покликав його вбік перебалакати. Тож вони відійшли вбік. Почав батько, але Кіш сказав йому, що це непевна річ убивати білих, на що батько відказав, що можна напхати білих камінняччям і повкидати так у річку, тож ніхто й сліду не знайде. Тоді, казав Герман Кіш, вони наздогнали тих трьох білих і десятьох чорних, а потім повернули до пароплава. Коли вони вже підходили близько, батько сказав чорним чоловікам:

— Ідіть до Чоловіка, допоможете підняти пароплав, щоб він рушив. А я заберу цю жінку додому.

— Ця жінка моя дружина,— заперечив один з чорних.— Я хочу, щоб вона була зі мною.

— Ти хочеш, щоб і тебе нагодували камінняччям та кинули в річку? — запитав у нього батько.

— А може, це ти хочеш, щоб тебе кинули в річку? — і собі запитав той чорний.— Вас тільки двоє, а нас дев'ятеро.

Тоді, розповідав Герман Кіш, батько подумав, а потім сказав:

— Ходімо до пароплава та допоможімо Чоловікові. Пішли до пароплава. Дум, казав Герман Кіш, не

помічав тих десятьох чорних, поки не настала пора вертатися до селища. Тоді Дум спершу глянув па чорних, а потім на батька.

— Здається, білі не схотіли цих чорних,— сказав

Дум.

— Здається, що так,— відповів батько.

— І білі пішли собі, чи що? — сказав Дум.

— Здається, що так,— відповів батько.

Герман Кіш розповідав, що Дум примусив усіх чоловіків спати в будинку, де були й собаки, і що кожного ранку їх відвозили фургонами до пароплава. Всім місця на фургонах не вистачало, тож з наступного дня жінки лишалися вдома. Але тільки через три дні Дум помітив, що батько теж лишається вдома. Герман Кіш гадав, що це чоловік тієї жінки міг сказати Думові.

— Раків Брід увередив собі спину, коли підіймали пароплав,— пояснив тоді Кіш Думові.—Він сказав, що лишиться в селищі та попарить у Гарячому джерелі ноги, щоб неміч зі спини відійшла назад у землю.

— Добре придумано,—сказав на те Дум.—Він уже три дні парить ноги, правда? Тоді неміч досі, певно, спустилася йому в п'яти.

Увечері, коли повернулися в селище, Дум покликав батька. Він спитав у нього, як там його неміч. Батько відповів, що відходить, але дуже повільно.

— Треба більше сидіти в джерелі,— сказав Дум.

— Я теж так думаю,— відповів батько.

— А може, ти й уночі посидиш у джерелі? — сказав Дум.

— Нічне повітря мені шкодить,—відповів батько.

— То розпали багаття,—порадив Дум.—Я пошлю з тобою одного чорного, щоб пильнував вогню.

— А якого чорного? — запитав батько.

— Чоловіка тієї жінки, що я виграв на пароплаві,— відповів Дум.

— Здається, моїй спині вже легшає,— промовив тоді батько.

— Все одно, підлікуйся ще,— сказав Дум.

— Моїй спині справді легшає,— уперто відмагався батько.

— А ти все ж таки підлікуйся, не завадить,— наполягав Дум.

Перед смерком Дум послав чотирьох чоловіків, щоб одвели батька і того чорного до джерела. Всі четверо, казав Герман Кіш, швидко й повернулися. Та коли вони ввійшли в будинок, з ними був і батько.

— Моя неміч рантом піддалася,— заговорив батько.— Сьогодні від полудня вона вже дійшла мені до стіп.

— Гадаєш, до ранку неміч і зовсім вийде? — спитав

Дум.

— Здається, що вийде,— відповів батько.

— А може, для певності ти б таки посидів ніч у джерелі? — сказав Дум.

— Ні, вона й справді до ранку вийде,—відповів батько.

IV

Перед самим літом, казав Герман Кіш, пароплав підняли з мілини. П'ять місяців пішло на те, щоб витягти його з річки, бо ж довелося вирубувати дерева у нього на дорозі. Але потім діло пожвавішало, коли під пароплав підкотили колоди. Герман Кіш розповідав, як батько докладав там своїх рук. У нього було власне місце при линві біля самого пароплава, де нікому іншому не дозволялося ставати. То було якраз під передньою палубою пароплава, де на стільці сидів Дум і де один хлопчина галузкою заслоняв його від сонця, а другий теж галузкою відганяв комарів. На пароплаві сиділи й собаки.

Улітку, розповідав Герман Кіш, коли пароплав ще волокли, чоловік тієї жінки прийшов до Дума.

— Я зробив для тебе, що міг,—відповів йому Дум.— Чому ти не підеш до Ракового Брода та сам не залагодиш усього?

Чорний тоді сказав, що він так і думав зробити. Але батько, мовляв, хоче залагодити справу півнячим боєм, щоб батько й той чорний виставили по півню, і жінка дістанеться переможцеві, а якщо хто не виставить півня,— то, значить, він програв. Чорний ніби відповів батькові, що в нього нема півня. На це батько сказав, що коли так, то він, чорний, програв, бо він же не виставив півня. І жінка тепер належить батькові.

— То що ж мені робити? — запитав чорний.

Дум став думати. А потім, казав Герман Кіш, Дум покликав його та спитав, який у батька найкращий півень. Кіш пояснив, що в батька тільки один півень і є.

— Отой чорний? — спитав Дум. Кіш відповів, що так.

— Умгу,— сказав тоді Дум.

Герман Кіш розповідав, як сидів Дум на стільці на палубі пароплава під час тієї розмови і дивився вниз па своє плем'я і на чорних, що линвами тягли пароплав.

— Скажи Раковому Бродові, що в тебе є півень,— звелів Дум чорному.— Просто скажи йому, що виставиш півня. Бій улаштуємо завтра вранці. А пароплаву ми дозволимо посидіти й відпочити.

Чорний пішов. Тоді, розповідав Герман Кіш, Дум подивився па нього, але він сам не дивився на Дума. Бо він же знав, що на все селище є лише один півень, дужчий за батькового, і той півень належить Думові.

— Я думаю, те щеня не було хворе,— сказав Дум.— А як ти думаєш?

Герман Кіш не дивився па Дума.

— Я теж так думаю,— відповів він.

— Оце ж я тобі й радив би,— сказав Дум. Наступного дня, розповідав Герман Кіш, пароплав

сидів і відпочивав. Чи не все плем'я і чорні теж зібралися довкола арени, що містилася в стайні. Батьків півень був уже там. Тоді й чорний пустив туди свого півня. Батько подивився на того півня та й сказав:

— Цей півень належить Ікемотубе.

— Справді,— відповіли йому на те.— Але Ікемотубе при свідках дав цього півня чорному.

Тоді батько підхопив свого півня.

— Це негаразд,— сказав батько.— Не годиться, щоб через якогось там нівня він ризикував дружиною.

— То ти відмовляєшся від бою? — спитав чорний.

— Дай-но я подумаю,— сказав батько і почав думати.

Люди стали чекати. Чорний нагадав батькові його слова, що хто не виставить нівня, той, значить, програв. Батько відказав, що він зовсім не те мав на думці, і що він забирає свого півня. Тоді люди заявили: якщо батько не виставляє півня, то мусить визнати поразку. Батько знову почав думати. А люди знову стали чекати.

— Та нехай уже,— нарешті погодився батько.— Але це нечесно.

Півні почали битися. Батьків півень упав, і батько швидко підхопив його. Герман Кіш розповідав, що батько наче тільки й чекав, коли півень упаде, щоб ураз підхопити його.

— Стривайте-но,— сказав він і обвів поглядом людей навколо.— Півні билися, правда? — Люди підтвердили, що правда.— Отже, я таки виставляв свого півня.

Сказавши це, батько почав вибиратися з натовпу.

— То ти не хочеш битися? — запитав чорний.

— Я думаю, що це нічого не вирішує,— відказав батько.— А ти як думаєш?

Чорний подивився на батька, а тоді одвів погляд. Герман Кіш розповідав, як люди дивилися на того чорного, а він сидів навпочіпки, втупившись у землю між коліньми. Потім він узяв у жменю грудку землі, і та земля стала просипатись йому між пальцями.

—— То ти думаєш, це щось вирішить? — спитав батько.

— Ні,— відповів чорний.

Людям, казав Герман Кіш, не дуже було його чути. Але батько його розчув.

— І я так думаю,— сказав батько.— Навіщо тобі через якогось там півня ризикувати дружиною.

Герман Кіш розповідав, як чорний підвів погляд, а суха земля просипалася йому між пальців. Очі його в темряві червоно зблиснули, як у лиса.

— То ти випустиш півня битися? — запитав чорний.

— А ти згоден, що це нічого не вирішує? — і собі запитав батько.

— Так,— відповів чорний.

Тоді батько знову випустив півня на арену. Герман Кіш казав, що не встиг батьків півень і повестися дивно, як уже впав мертвий. Другий півень виліз на нього і тільки хотів переможно заспівати, як раптом чорний відкинув свого півня вбік, а сам скочив на того мертвого півня і давай гацати по ньому, поки він зовсім і на півня став несхожий,— це так Герман Кіш розповідав.

А потім настала осінь, і пароплав кінець кінцем прийшов у селище, зупинився біля будинку й знову сконав. Герман Кіш розповідав, що два місяці тягли пароплав по колодах, коли вже було видно селище, а тепер нарешті пароплав був біля будинку, і будинок став досить просторий, щоб задовольнити Дума. Дум улаштував бенкет. Він тривав цілий тиждень. Коли бенкет скінчився, чорний прийшов до Дума втретє. Очі в нього знову були червоні, як у лиса, і дихав він так, що чутно було на весь будинок.

— Ходімо до моєї хижки,—сказав він Думові.— Я хочу тобі щось показати.

— Так я і думав, що вже пора,— відповів Дум. Він розглянувся навколо, але Герман Кіш пояснив йому, що батько саме кудись вийшов. —• Передай Раковому Бродові, щоб і він прийшов,— звелів Дум.

Коли вони підійшли до хижки того чорного, Дум, послав двох із племені по батька. Потім усі ввійшли всередину. Те, що чорний хотів показати Думові, було новонароджене немовля.

— Дивись,— сказав чорний.— Ти — Чоловік, ватаг. Ти мусиш стояти на сторожі справедливості.

— Щось негаразд із цим немовлям? — запитав Дум.

— Подивись, яка в нього шкіра! — сказав чорний.

Він почав розглядатися по хижці. Герман Кіш розповідав, що його очі зробилися червоні, тоді брунатні, тоді знову червоні, як у лиса. І всі чули, як він дихав.

— Чи знайду я справедливість? — озвався чорний.— Адже ти — Чоловік, ватаг.

— Ти мав би пишатися таким гарним жовтим немовлям,— сказав Дум і подивився на новонародженого.— Та й навряд чи від справедливості шкіра його потемнішає.— Він і собі розглянувся по хижці.— Піді-йди-но ближче, Раків Броде,— звелів Дум.— Це людина, а не змія, вона тебе не вжалить.

Але батько, казав Герман Кіш, не підійшов ближче. А очі того чорного за кожним подихом мінилися: то ставали червоні, то брунатні, то знову червоні.

— Еге ж,— зітхнув Дум,— негаразд воно вийшло. Кожен має право на свою грядку, щоб її не толочили дикі кабани. Але спершу треба дати ім'я цьому малому чоловікові.

І Дум став думати. Очі того чорного, казав Герман Кіш, трохи заспокоїлись, і віддих теж.

— Ми назвемо його Син Двох Батьків,— нарешті промовив Дум.

Сем Фазерс знову запалив люльку. Робив він це без поспіху, підвівшись і діставши великим та вказівним пальцями вуглинку з горна. Тоді ступив назад і сів на своє місце. Смеркало. Кедді й Джейсон повернулися зі струмка, і я бачив, як біля брички дідусь розмовляє з містером Стоксом. Раптом, ніби відчувши мій погляд, дідусь обернувся й покликав мене.

— А що ж потім робив твій батько? — запитав я.

— Вони удвох з Кошем поставили паркан,—повів далі Сем Фазерс.— Герман Кіш розповідав, як Дум наказав їм вкопати в землю два стовпи, а зверху, від стовпа до стовпа, покласти жердину. Там стояв і той чорний. Дум ще нічого не сказав про паркан ні батькові, ні чорному. Герман Кіш розповідав, що це було точнісінько як і тоді, коли він з батьком та Думом ще хлопчаками спали на одному сіннику, а Дум будив їх серед ночі й тяг з собою на лови, або ж піднімав, щоб вони билися з ним навкулачки, так собі, жартома, поки врешті Кіш і батько не стали ховатися від нього.

Отож вони приладнали ту жердину між двома стовпами, і Дум сказав чорному:

— Оце тобі паркан. Перелізеш через нього? Чорний поклав руку на жердину й перемахнув через неї, наче птах.

Тоді Дум сказав батькові:

— А тепер ти перелізь.

— Він зависокий, щоб перелазити через нього,— відповів батько.

— Перелізь, і я дам тобі цю жінку,—сказав Дум. Герман Кіш розповідав, що батько якусь хвилину

дивився на паркан.

— Я краще пролізу під низом,—попрохав він.

— Ні,— не погодився Дум.

Герман Кіш казав, що батько вже навіть почав присідати до землі.

— Це не тому, що я тобі не довіряю,— промовив батько.

— Отож і поставимо такий заввишки паркан,— сказав Дум.

— Що за паркан? — здивувався Кіш.

— А щоб відгородити хижку цього чорного,— пояснив Дум.

— Не можу я ставити такий паркан, через який не перелізу,— спробував відмагатися батько.

— Герман тобі допоможе,— додав Дум.

Герман Кіш розповідав, що це було точнісінько як і тоді, коли Дум будив їх серед ночі й тяг з собою на лови. Собаки, казав він, знайшли його й батька тільки десь опівдні наступного дня, і вже надвечір вони почали ставити паркан. Він розповідав мені, як вони мусили у видолинку зрубувати деревця й на собі волокти їх, бо Дум не дозволив узяти воза. Тож іноді одного стовпа вони перетягували три-чотири дні.

— Дарма,— казав Дум.—Часу у вас вдосталь. А якщо Раків Брід притомиться, то вночі краще спатиме.

Герман Кіш розповідав, що ставили вони той паркан цілу зиму й ціле літо — торговець віскі за цей час встиг і приїхати, і від'їхати. Нарешті паркан таки скінчили. Він розповідав, що того дня, коли вони поставили останнього стовпа, з хижки вийшов чорний, поклав руку на стовп (то був

частокіл, усі стовбурці стійма вкопані в землю) і перемахнув на другий бік, наче птах.

— Добрий паркан,—сказав чорний.—Стривайте,— додав він раптом. — Я хочу вам щось показати.

Він перескочив через паркан назад, увійшов у хижку й потім вийшов ввід ти. На руках у нього, казав Герман Кіш, було немовля — він підніс його вгору, щоб їм було видно по той бік паркану.

— Ну, то якої масті в нього шкіра, не скажете? — запитав він.

Дідусь знову покликав мене, і цього разу я підвівся. Сонце вже сховалося за персиковим садком. Мені було тоді лише дванадцять років, і, як на мене, ця розповідь ще ні до чого не дійшла, вона не мала завершення. Проте я послухався дідуся — не тому, що надокучило слухати Сема, а з чисто дитячої безпосередності, як-от коли дитина на час відстунається від чогось не зовсім їй зрозумілого. До того ж ми всі звикли слухатися дідуся не з остраху, що він розсердиться і дасть прочуханки, ні, — ми просто вірили, що він вершить чудові справи, що все його діяльне життя — це суцільний ланцюг чудових, а то й величних звершень.

Всі були вже в бричці й чекали на мене. Я сів теж, і коні відразу рушили, щоб чимскоріше добутися до стайні. Кедді впіймала одну рибинку завбільшки як палець, але сама вимокла до пояса. Коні бігли вже шпарко. Коли ми проїздили повз кухню містера Сток-са, звідти війнуло запахом смаженої шинки. Запах той чувся до самих воріт. Ми звернули на дорогу додому, і запаху шинки не стало. Сонце вже майже зайшло.

— Про що ти розмовляв із Семом? — спитав дідусь. Ми їхали в дивному, ледь зловісно застиглому

присмерку, а мені все ввижалося, як Сем Фазерс сидить там на своєму пеньку, якийсь зосереджений, нерухомий і цільний, подібний до заспиртованого музейного експоната. Отож-бо й є. Мені тоді тільки минуло дванадцять років, і я мав ще досить часу, щоб перерости й перейти через цю зловісність присмерку. Я знав, що коли та пора надійде, я все зрозумію. Але Сема Фазерса тоді вже не буде.

— Та так, дідусю,—відповів я.—Просто ми погомоніли собі.